

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE
İÇ SESTE ÜNSÜZ BENZEŞMESİ VE YANSIZLAŞMA

Hayati DEVELİ
İstanbul Üniversitesi

§ 1 Batı Türkçesinde iç seste, eklemeye bir ünsüz benzeşmesinin, daha açık bir ifade ile bir tonluluk/tonsuzluk benzeşmesinin varlığına dair tarihî dil bilgisi kitaplarında iki yerde kural konmuştur:

Türkçe'nin dil bilgisine dair kuralların verildiği en eski kaynak olan DLT'de Kaşgarlı Mahmud, görülen geçmiş zaman ekinin fonolojik yapısı konusunda oldukça açık bilgiler verir:

“Doğrusu, sert harflerde mazi alâmeti olan d (د) harfi, söylenişi tatlılaştırmak için t'ye (ت) çevrilmektedir. Sert harfler şunlardır: : (Sert پ = p), (sert چ = ç), (ق = k) ve sert ك = ke). Bunlardan başka harflerde doğru olan, mazi siygası d (د) ile söylenmektedir; çünkü bu, daha güzeldir.” DLT II, 5, 33.

DLT müellifi eklemeye tonluluk/tonsuzluk uyumuyla ilgili kuralı böylece koymaktadır. Bu uyumun Harezmi¹, Çağatayca (Eckmann 1996)², Kıpçakça³ gibi tarihî şivelerde de kuvvetli bir temayül halinde olduğunu bilmekteyiz.

17. yüzyılın başlarında Mısır'da yazılmış bir Anadolu Türkçesi gramerinde, eş-Şüzûr'da Molla Salih, görülen geçmiş zamanın çekimini anlattıktan ve bazı örnekleri verdikten sonra şu kuralı izah ediyor:

“Kural (1) : Bir kelimenin sonunda ç (چ), ş (ش), q (ق), tı (ط), te (ت), p (پ) yahut sert k (ك) sakın olarak bulunursa, mazi belgesi olan

¹ Nehcü'l-Feradis'te: -DI unuttum, içti, işittük, öptiler vs. (Hacıeminoğlu, 24).

² Mesela +KA (yolğa, ('arabğa, kökke, kuyuşğa), +DA ('âlemde, toyda, yaşta, dilrübâlıkta vs.), +Din ('âlemdin, yârdın, ottın vs.), -DI (aldım, kettim, tüştüm vs.)

³ Gülistan Tercümesi'nde : ayakğa, kafuşğa, cennetke; +DA : hâlette, uruşta; -DI : ayttım, baqtım, tuttum vs.(Karamanlioğlu).

d (د) t'ye (ت) çevrilir ve t (ت) ve tı (ط) da idgam olunur. Ben bütün örnekleri, t (ت)'ye çevirmeden d (د) ile verdim; bilesin ve nerelerde d (د) t (ت)'ye çevrilir uyanık bulunasın!” eş-Şüzür, 17.

Oğuzca'nın Anadolu'da gelişen kolunda, yani Tarihi Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman (-DI), bulunma hali (+dA), ayrılma hali (+dAn) ve daha sonraki devrelerde bildirme eki (+dUr) gibi eklerin dal ile yazılmasının kalıplaştığını biliyoruz.

§ 2 Eski Anadolu Türkçesinin başlangıcı ile eş-Şüzür'un eklemeye tonluluk/tonsuzluk uyumuyla ilgili kuralı tespit etmesi arasındaki uzun devrede, imlâdaki kalıplaşma temayülüne rağmen , D sınıfından eklerin açık bir uyumu gösteren imlâ ile yazıldıkları da, çok sayıda olmasa da, tespit edilmektedir. Meselâ : düştü (dşty), iriştüm ('rştm), iriştü ('rşty), içtüm ('çtm) gibi. Tezkiretü'l-Evliyâ (Tercümesi), s.47-48)

“Çerim gitdi vü tâc u tahtum dirîğ
Yanar oda cânım bıraktum dirîğ” Süheyl ü Nev-bahar,, s.
279/1:

Müellifi belli olmayan “Miracname” isimli bir mesnevide
Ben eyittüm Cebra'il kimdür bular
Cebra'il eyitti ümmetün olmak diler (87. beyit)

Birinci mısradaki eyittüm ('ytdm) şeklinde yazılmış dal'ın üzerine şedde konmuştur. Aynı fiil ikinci mısradaki ('yty) şeklinde yazılmış ve te'nin üzerine şedde konulmuştur.

Yine bu eserde şöyle yazılışlar da vardır : duttı (dty, şeddeli); duttılar (dtdlr, şeddeli), attılar ('tdlr, şeddeli); eyitti ('yt, şeddeli); eyittüm ('ytm, şeddeli);

Daha sonraki devrelerde /t/ ile biten kelime tabanlarına kalıplaşmış olarak “dal” ile yazılan D sınıfı ekler getirildiğinde, kelime tabanının sonundaki /t/ üzerine cezim ve ek morfemdeki “dal” üzerine şedde konulduğu; veya cezim konulmayarak “te” veya “dal” üzerine şedde konulduğu örnekler vardır.

§ 3 Bu bilgiler ışığında Türkiye Türkçesi'nin tarihi devrelerinde iç seste ünsüz benzeşmesinin hakim olduğu, ancak söyleyişte hüküm süren bu uyumun yazıda gösterilmediği, yazıda tek şekilliliğin, dolayısıyla kalıplaşmış imlânın tercih edildiği kabul edilebilir. Ancak bu konuyla ilgili yorum tecrübesinde bizi zorlayan bazı gelişmeler de vardır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'de geçen asdar (< âster), elbetde (< elbette), pasda (< pasta), yekdâ (< yektâ) kelimeler buna örnektir. Evliya'nın çağdaşı olan İtalyan sözlükçü Molino'nun, Türkçe kelimelerin Latin harfleriyle tespit edildiği eserinde yar alan iptida ~ ipdida, desdere, desdur, iste- ~ isde- , başga, enişde gibi örnekler (DEVELİ, 153-154) de iç ses ünsüz benzeşmesi ile alâkalı aykırı örneklerdendir.

§ 4 Türkiye Türkçesi ile ilgili dil bilgisi kitaplarında da genel olarak iç seste kurallı bir ünsüz benzeşmesinin varlığı kabul edilmektedir:

“Bir kelimedede içseste karşılaşan iki katı sesdeş ünçe benzeşirler. İkisi de

ünlü, veya ikisi de ünsüz olur. Ekleme sırasında benzeşme ekin önsesi patlamalı ise ilerileyici, sızmalıysa gerileyici olur.... Süreksiz bir katı [bruissante] sesdeşle, pratikte t ç k seslerinden biriyle başlayan bir ek bir bölünlü [sonante] ile kapanan bir köke geldiğinde ekin önsesi ünlü olur.” T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 82.

“Türkçe kelime içinde, sedasız konsonatlar ancak sedasız konsonantlarla veya sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonantlarla (*geçti* ve *altı* misallerinde olduğu gibi); sedasız karşılığı olan sedalı konsonantlar ancak sedasız karşılığı olan veya olmayan sedalı konsonantlarla (*yazdı* ve *yolcu* misallerinde olduğu gibi); sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonantlar ise sedasız konsonantlarla veya sedasız karşılığı olan veya olmayan sedalı konsonantlarla, yani bütün konsonantlarla (toprak, aldatmak, ayrı misallerinde olduğu gibi) yan yana bulunabilirler.” M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İst. 1977, s. 85.

Burada asıl üzerinde durulan husus iç seste veya eklemede karşılaşılan ve sedalı/sedasız karşılığı bulunan ünsüzlerin benzeşmesidir ki, örnek olmak üzere aldığımız iki dil bilgisi kitabında bu husus açıklanmaktadır.

§ 5 Günümüz konuşma dilinde ve Anadolu ağızlarında ise bu tür bir benzeşmenin her zaman açıkça var olmadığı gözlenmektedir: *lütfen* ⇔ *lütven*, *çoşkun* ⇔ *çoşgun*, *fettah* ⇔ *fetdah*⁴, *Üsküp* ⇔ *Üsgüp* gibi yazılışlar zaman zaman entellektüel seviyesi yüksek olmayan kesimlerin kaleminden çıkmış alelade duyurularda, şahıs isimlerinde, müessese isimlerinde, mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu ağızlarıyla ilgili çalışmalarda da bu tür bir “uyumsuzluk” temayülü sıkça tespit edilmektedir⁵. Aşağıda, Anadolu ağızlarıyla ilgili çalışmalardan aldığımız bazı örnekleri ses demetçiklerine göre sınıflandırarak veriyoruz. Burada başa, olması gereken, yani uyumlu ses demetçiği alınmış, sonra bunun Anadolu ağızlarında nasıl geçebildiği gösterilmiştir⁶.

/bd/ ~ /pt/ ⇔ /bt/ ~ /pd/ : abdal ~ apdal ~ aptal (DS); abdeslik ~ abtaslık ~ apdaslık (DS), apdes ~ epdes (Caferoğlu 1951), ipdal (Erz.), ipdida (Erz.);

/bz/ ⇔ /bs/ : gabse “kabza” (Caferoğlu 1948);

/çç/ ⇔ /çc/ ~ /cc/ : guççük (Caferoğlu 1951), guççük ~ güççük ~ güccük ~ güççük (DS);

/çk/ ⇔ /çg/ ~ /ck/ ~ /cğ/ ~ /şk/ ~ /şg/ : açkı ~ açgı (DS), bıçkı ~ bıckı ~ bışgı ~ bışkı (DS), bıçkın ~ bıçgım “cesur, kabadayı” (DS); göçkün ~ göçgün (DS);

/çt/ ⇔ /çd/ : gapdı gaçdı ~ gaptı gaçtı ~ gaptı gaçtı (DS);

⁴ Bir gazete ilanında. Kuruluş ismi. Fethiye’de.

⁵ KORKMAZ (1956, § 90), güney-batı Anadolu ağızlarında iç seste ünsüz benzeşmesi konusunda şu bilgiyi veriyor: “İçseste çift ünsüz bulunan yerlerde, ikinci ünsüz, birincisi tonsuz da olsa, yine tonludur.” Benzer bir tespiti GÜLENSOY da yapmaktadır: “Kütahya ve yöresi ağızlarında, içses çift ünsüz bulunan yerlerde, birinci ünsüz tonsuz olsa bile, ikinci ünsüz genellikle tonlu veya tonlulaşma eğilimindedir.” Kütahya, § 73

⁶ Kaynaklarımız, Ege bölgesi ağızları (Ege.) için KORKMAZ 1956, § 90, 98, 101; Nevşehir ağızları (Nev.) için KORKMAZ 1963, § 81-82; Kütahya ağızları (Küth.) için GÜLENSOY 1988, § 73; Erzurum ağızları (Erz.) için GEMALMAZ 1978, 1. cilt, 166-170’dir.

- /fk/** ⇨ **/fg/** ~ **/vk/** : efgar (Caferoğlu 1951), evkar “efkar” (Caferoğlu 1948) ~ evker (Nev.), övke (Caferoğlu 1951).
- /fr/** ⇨ **/vr/** : evrāt “efrād” (;Kütahya, § 75)
- /ft/** ⇨ **/fd/** ~ **/vt/** : çivt (Kütahya, § 75, Nev.), çifde (Nev.), çivte (Kütahya, § 75, Nev.), devter “defter” (Caferoğlu 1948), gafdan (Nev.), hafda ~ hefde (Caferoğlu 1951), havta (Kütahya, § 75), tarafde (Rize.), şefdeli ~ şefteli ~ şeftali (DS)
- /ht/** ⇨ **/hd/** ~ **/hd/** ~ **/ht/** ~ **/kd/** : anahdar (Ege.), anehder ~ anehterli (Caferoğlu 1948), muhdar (Caferoğlu 1951), mihdar (Caferoğlu 1948), möhdaç (Nev.), möhdaş (Erz.), öhdekar “müteahhit” (Caferoğlu 1948), tahda (Rize., Ege.) ~ tahda (Nev.) ~ takda (DS);
- /kç/** ⇨ **/kc/** ~ **/ğç/** : çokca (Ege.), gökçek ~ gökcek ~ göğçek ~ göğcek (DS), oldukça (Kütahya, § 73);
- /kk/** ⇨ **/kg/** ~ **/kg/** ~ **/gg/** ~ **/hğ/** : bakgal “bakkal” (DS), dekge “tekke” (DS), diggat (DS), dokkuz ~ dokguz ~ dohğuz “dokuz” (DS), hakgat “hakikat” (Caferoğlu 1951), heğg “hakk” (Caferoğlu 1951), heğgigetli (Caferoğlu 1951), neğgiş “nakış” (Caferoğlu 1951), sağgal (Caferoğlu 1951), sikkın ~ sığgın (DS), şağga “şaka” (Caferoğlu 1951), yokguş “yokuş” (Caferoğlu 1951);
- /kt/** ⇨ **/kd/** ~ **/Kd/** ~ **/gd/** ~ **/gd/** : acıktan ~ acıkdan ~ accıkdan ~ accıktan (DS), aktar- ~ akdar- ~ agdar- (DS), bakdi (Rize.), bağdığ (Ege.), dönäkdän (Ege.), giderekden (Nev.), işdikdän sōna (Ege.), mekdeb “mektep” (Caferoğlu 1951), mekdip “mektup” (Caferoğlu 1948), noğda ~ noğda (Caferoğlu 1951), oturuşduKdan (Ege.), öldükden (Nev.), toğdur (Caferoğlu 1948), vağdıñ (Ege.)
Esas olarak /kt/ ses demetçiğine sahip olan mektep ve mektup kelimeleri bazı Anadolu ağızlarında daha ilgi çekici gelişmeler göstermiştir. Şu örneklerde /kt/ ⇨ /td/ ~ /Td/ ~ /dd/ şeklinde bir önceki safha olarak “ayrışma”ya dayanan yansızlaşma örnekleri görülmektedir: mäddabıññ ~ mäTdäbä (Ege.), mätdup (Ege.). Bu örnekler yine bu gruptaki *mekdep* ve *mekdip* örnekleriyle karşılaştırılmalıdır.
- /pç/** ⇨ **/pc/** : topcu (Kütahya, § 73);
- /pk/** ⇨ **/pg/** : gıpgırmızı (Kütahya, § 73);
- /pt/** ⇨ **/pd/** : gapdan “kaptan” (Caferoğlu 1951), gapdı gaçdı ~ gaptı gaçtı ~ gaptı gaçtı (DS);
- /sç/** ⇨ **/sc/** : ıscak; (Caferoğlu 1951);
- /sk/** ⇨ **/sg/** ~ **/zg/** : başgı “baskı” (DS), başgun “baskın” (DS), esger (Caferoğlu 1948, Caferoğlu 1951, DS, Ege., Erz., Kütahya, § 73), esker (DS), esgi (Caferoğlu 1948, Caferoğlu 1951, DS, Ege., Erz., Nev., Rize.), gasgara (Caferoğlu 1951), isgile (Caferoğlu 1951), mesgan “mesken” (Caferoğlu 1948), tasgira “tezkere” (Caferoğlu 1951),

- tesgere (Kütahya, § 82), tezgire (Caferoğlu 1948)⁷ ;
- /sp/ ⇨ /sb/ : ısbanak (;Kütahya, § 73), asbab “esvap” (Caferoğlu 1948);
- /st/ ⇨ /sd/ : asdar “astar” (Caferoğlu 1948), basdırma (Caferoğlu 1948, DS) ~ bastırma (DS), bostan ~ bōsdan (DS), dastar ~ dasdar ~ destar “baş örtüsü” (DS), desdan (Caferoğlu 1948, Erz.), desde (Caferoğlu 1948, Caferoğlu 1951), destere (Caferoğlu 1948) ~ desdere (Erz.) ~ desdire (DS), desdi (Caferoğlu 1951), desdur (Erz.), esdi (Erz.), Gasdanbolu “Kastamonu” (Caferoğlu 1951), gosder- “göster-” (Caferoğlu 1951), gösderi (Erz.), hasda (Ege, Nev.) ~ hasdāne (Caferoğlu 1951) ~ hesde (Caferoğlu 1951) ~ hesdelen- (Caferoğlu 1951), Isdambol (Ege.) ~ Isdanbul (Caferoğlu 1951), isde- (Caferoğlu 1951, Erz., Nev.), masdı “dişi köpek” ~ mastı “av köpeği” (DS), masdı ~ mastı “kısa boylu” (Nev.), musdafaçıçeği (DS), posda (Caferoğlu 1948, Ege., Erz., Nev.), usda (Caferoğlu 1951), üsdün (Erz.), üsdüne (Nev.), yasduk (Caferoğlu 1951),
- /şç/ ⇨ /şc/ : daşcı (Ege.), işcek (Kütahya, § 73)
- /şk/ ⇨ /şg/ ~ /şğ/ ~ /şğ/ ~ /şh/ : aşhana ~ aşğana ~ aşğana ~ aşkana (aş+hāne) (DS), alışğın (Nev.), başga (DS) ~ başğa (Ege., Kütahya, § 73) ~ başğa (DS), daşkın ~ daşğın ~ daşhun “taşkın” (DS), eşgere (Caferoğlu 1948) ~ eşkere ~ eşgere (DS), eşgi ~ eşki “ekşi” (DS), eşgin ~ eşğın ~ eşğün ~ eşkün “eşkin, at yürüyüşü” (DS), fişgi (Caferoğlu 1948), işgi (Nev.), keşge (Caferoğlu 1951), keşgek (Kütahya, § 73), uşgur “uçkur” (Caferoğlu 1951).
- /št/ ⇨ /şd/ : başdan çıhmak (DS), başdan gara “başından bozuk” (DS), göşdü (Kütahya, § 73), muşdu (Ege.) ~ muşduluh (Caferoğlu 1948);
- /tç/ ⇨ /Tc/ : hızmaTcı (Ege.);
- /tf/ ⇨ /tv/ : mutvağ (Kütahya, § 73);
- /tk/ ⇨ /tg/ : atkı ~ atgı “Türlü manalarda” (DS), dutgal ~ dutkal (DS);
- /tr/ ⇨ /dr/ : edraf (Caferoğlu 1951);
- /tt/ ⇨ /td/ ~ /Td/ ~ /dd/ : atdun (Rize.), batdal “biçimsiz, kullanışsız, battal” (DS), bulduk (Rize.), eddirdiK (Ege.), hakıgatden; (Kütahya, § 73), hayaTda (Ege.), māmlikāTdā (Ege.);
- /vk/ ⇨ /vg/ : avgan ~ avkın “su sarnıcı” (DS)
- /vt/ ⇨ /ft/ : meft “mevt”(Caferoğlu 1951);

Burada örnek olarak verilen malzeme Anadolu ağızlarında iç seste ses tellerinin titreşimine dayalı bir ünsüz benzeşmesinden kaçma temayülünün oldukça baskın olduğunu göstermektedir. Bu tip bir gelişme Bulgaristan-Türk ağızlarında da tespit edilmiştir: *kitdi, bitdi, asger, cepde* vs. (E. Boev, *Bilimsel Bildiriler* 1972, 215)

⁷ tezkere kelimesinde /zk/ ses demetçisinin ⇨ /zg/ ~ /sk/ ⇨ /sg/ şeklinde geliştiği düşünülebilir.

§ 6 Anadolu ağızlarındaki bu farklılaşmayı seslerin mahreçlerindeki belirsizlik ile izah etmek mümkündür. Bir kısım ünsüzlerin bazı ayırıcı özellikleri, genellikle de ses tellerinin titreşip titreşmemesi, iç seste mana ayırıcı olma özelliklerini yitirdiklerinden, vurgulanmamakta, belirsizleşmektedir. Bu duruma dil biliminde yansızlaşma (neutralisation) denilmektedir. Buradaki durumu da bir *yansızlaşma temayülü* olarak isimlendirmek uygun görünmektedir⁸.

STT'deki fonolojik yapıya kıyasla yansızlaştığı düşünülen ses demetçikleri şu özellikleri gösteriyorlar:

1. Sızıcı/sedasız /s/ ve /ş/'den sonra gelen patlamalı/tonsuz ünsüzler bir derece tonluluşmaktadır. Bu fonemlerin kendilerinden sonra gelen sesin niteliğine göre değiştiğine dair bir örnek tespit edilemedi.
2. Sızıcı/sedasız /h/ ses biriminden sonra gelen sedasız ses birimleri sedalılışmaktadır: *anahdar*, *mıhdar* gibi. Ancak patlamalı/sedalı bir fonemin önünde sızıcının patlamalı olduğu da görülüyor: *takda* gibi.
3. Sızıcı fonemlerde sadece /f/, patlamalı-sedasız fonemlerin önünde tonluluk özelliğini kaybedebilmektedir: *çift* ⇒ *çivt*, *efkar* ⇒ *evker*, *öfke* ⇒ *övke* gibi. Ancak *mevt* ⇒ *meft* örneği buna aykırı bir gelişmedir.
4. Patlamalı/sedasız /p/, /t/, /k/ gibi fonemlerden sonra gelen sedasız fonemler bir dereceye kadar sedalılışırken, kimi örneklerde bu fonemlerinde tonsuzluk özelliklerini yitirdiklerini görmekteyiz. *mektep* ⇒ **mettep* ⇒ *meTdep* ⇒ *meddep* ve *nokta* ⇒ *noğda* ~ *noğda* gibi.

§ 7 Sonuç olarak şu hususları kaydedebiliriz :

İç seste karşılaşan sızıcı/tonsuz bir fonemle patlamalı/tonsuz fonemlerden sadece ikincisi tonlulaşır.

İç seste karşılaşan iki patlamalı/tonsuz ünsüzden ikincisi tonlulaşır. Birincisinin de tonlulaştığı görülür.

Bu tonlulaşmaların aslında bir yansızlaşma olduğu, ayırıcı özellikleri vurgulanmayan seslerin alfabe'deki o sese en yakın işaretle gösterilmeye çalışıldığını düşünüyoruz.

Bu durum, sadece Anadolu ağızlarına ve konuşma diline has değildir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi (*asdar*, *yekda*, *isdekli* vs.) gibi Osmanlıca metinlerle Molino sözlüğü gibi 17. yüzyıl İstanbul konuşma dilinin latin harfleriyle tespit edildiği metinlerde de (*esker* ~ *esger*, *bohden* "bühtan", *esgi*, *iskele* ~ *isgele*, *işkembe* ~ *işgembe*, *mehder*, *peşkeş* ~ *peşgeş*, *tahde* ~ *takda*).

KISALTMALAR

⁸ Anlam ayırıcı karşıtlıkların kimi fonetik çevrelerde gerekmemesi, yani anlam ayırıcı olma özelliğini kaybetmesi olarak izah edilebilecek olan *yansızlaşma* pek çok dilde karşımıza çıkan bir hususiyettir. Mesela Almanca'da *rad* "tekerlek" ile *rat* "öğüt" kelimelerinin sonundaki /d/ ve /t/ 'nin [± tonlu] niteliği anlam ayırıcı bir özellik olarak gerekmediğinden yansızlaşır ve bu iki kelime aynı telaffuz değerine sahip olur [ra:t] (MARTINET, 63). Rusça'da da /p/-/b/, /t/-/d/ vb. karşıtlıklar, yani tonluluk ve tonsuzluk karşıtlığı sözcük sonunda ve kapantılı ya da sürtüşmeli önünde yansızlaşır (MARTINET, a.y.).

DLT	Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi.
DS	Derleme Sözlüğü.
Erz.	Gemalmaz, Efrasiyab : Erzurum İli Ağızları.
Kütahya	Gülensoy, Tuncer : Kutühya ve Yöresi Ağızları.
Rize	Günay, Turgut : Rize İli Ağızları.
Ege	Korkmaz, Zeynep : Güney Batı Anadolu Ağızları.
Nev.	Korkmaz, Zeynep : Nevşehir ve Yöresi Ağızları.
eş-Şüzûr	Molla Sâlih : Eş-Şüzûr-üz- Zehebiyye.

KAYNAKÇA

- BANGUOĞLU, Tahsin (1974): *Türkçenin Grameri*, İstanbul.
- BOEV, Emil (1975) : “Bulgaristan-Türk Ağızlarında İçses Konson Benzeşmesi”, Bilimsel Bildiriler 1972, TDK Yay. Ankara.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1948) : *Orta-Anadolu Ağızlarından Derlemeler, Niğde, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara Vilayetleri ile Afşar, Saçıkara ve Karakoyunlu Uruklarının Ağızları*, İstanbul.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1951) : *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler, Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları*, İstanbul.
- DEVELİ, Hayati (1995) : *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yay. nr. 622, Ankara.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Çeviren Besim Atalay, TDK Yayınları. Ankara 1985.
- Derleme Sözlüğü*, TDK Yay. XI cilt, Ankara.
- ECKMANN, Janos (1996) : *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yayına Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya, TDK Yay. Nr. 635, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1984) : *Türk Dil Bilgisi*, 11. Baskı, İstanbul.
- GEMALMAZ, Efrasiyab (1978) : *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, 3. cilt, Erzurum.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988) : *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, metinler, sözlük)*, TDK Yay. Ankara.
- GÜNAY, Turgut (1978) : *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Kültür Bakanlığı MFAD Yay. Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1956), *Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi (Fonetik)*, DTCF Yay. Ankara.
- Zeynep KORKMAZ (1963) : *Nevşehir ve Yöresi Ağızları, I. Cilt, Ses Bilgisi (Phonétique)*, DTCF Yay. Ankara.
- MARTINET, A. (1985) : *İşlevsel Genel Dilbilim (Éléments de linguistique générale)*, Çev.: Berke Vardar, Ank. 1985.

- Mi'rāc-nāme*, İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı, Nr. 4039.
- MOLINO, Giovanni (1641) : *Dittionario della Lingua Italiana Tvrchesca*, Roma.
- MORDTMANN, I.H. (Yay.) (1925) : *Suheil und Nevbehâr* (Tıpkı basım), Hannover.
- Molla Salih, *Eş-Püzûr-üz-Zehebiyye vel-Kıtai'l-Ahmediyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, Çeviren Besim Atalay, TDK Yay. İstanbul 1949.
- Olçay, Selahattin (Hazr.) (1965) : *Ebu'l-Leys Semerkandî , Tezkiretü'l-Evliyâ (Tercümesi)*, İnceleme - Metin - İndeks, DTCF Yay. Ankara.